

Ад Рэчы Паспалітай «абодвух народаў» да нацыянальнага адраджэння XIX – пачатку XX ст.

УДК 94 (477.51) «653»

І. В. Кондратьев (Чернігів)

ШЛЯХТА ЛЮБЕЦЬКОГО СТАРОСТВА У 1571 р.

После Люблинской унии 1569 г. Любечская волость Киевского воеводства вошла в состав Польской короны. Интерес королевской власти к местной шляхте был обусловлен географическим положением Любечского староства, которое фактически блокировало продвижение московских войск на Киев. Основной массив королевских пожалований Сигизмунда II Августа приходится на 1571 г. В результате, часть местной служебной шляхты получает полноправные шляхетские права, а большинство местной шляхты признается государством как боярское сословие.

Згідно Люблінської унії 1569 р., Київське воеводство, а відповідно і Любецька волость Великого князівства Литовського, відійшли до Польської корони. З цього часу Любеч стає центром староства, що було розташоване по обох сторонах Дніпра. Незважаючи на зміну державної приналежності Київського воеводства, уряд любецького староства та київського каштеляна від 50-х рр. XVI ст. аж до своєї смерті у 1580 р., продовжував займати Павло Сапега.

Змінюється і соціальний статус військовослужбових насельників регіону – служебної (зобов'язаної «службами») шляхти. На думку Н. Яковенко, опісля Люблінської унії з розмаїття військовослужбової людності виокремились три верстви привілейованого стану: князі, зем'яни-шляхта (усі «благороднонароджені», незалежно від повного чи неповного, як у зем'ян-ленників, правового статусу) та королівські бояри – військовослужбовий елемент, який посідав проміжне місце між шляхтою та селянством [1, с. 80]. Слід зазначити, що у Любецькому старостві співіснували представники усіх цих прошарків. Як і раніше, представники військовослужбових категорій населення були зобов'язані нести службу, у противному разі вони втрачали свої землі. Усі верстви «шляхетського народу» набували право вільно розпоряджатись своїми маєтностями – продавати, дарувати, обмінювати, закладати та ін. [2, с. 358–360, 366, 372]. Люблінська унія вивільнила бояр-шляхту з-під присуду державців [3, арк.82 зв.], а постійна військова служба була замінена участю у шляхетському ополченні: «инших никоторых повинностей и работ до замку нашего любецького полнити не повинни». Саме після 1569 р., коли військова служба стала для шляхти не лише обов'язком, але й привілеєм, відбулося остаточне відокремлення шляхти від міщанства [3, арк.88, 93 зв.; 4, с. 7; 5, с. 1]. Хоча реально процес зрівняння у правах з польською шляхтою затягнувся до середини XVII ст.

Підвищена увага з боку держави до любецької шляхти у цей час пояснюється складними політичними відносинами, які склалися у взаєминах між Річчю Посполитою та Московщиною. Московські володіння фактично «вклинювались» у землі Речі Посполитої і створювали своєрідний коридор у напрямку на Київ. Саме це зумовило цілу низку королівських пожалувань шляхті регіону, пік яких припав саме на 1571 р.

13 березня 1571 р. велика група любецьких бояр та зем'ян здобула королівський привілей. Богуш Жоглін підтвердив свої права на Яриловщину з Сірхівською дібровою, Бялтовщину, селище Чертеж за Песчею і с.Голків, родина Даничів – Леско, Кіндрат та Дешко (Данило) – на Пероцковщину, Творичівський острів та Кривичі. Зем'яни Назар Тарасевич та Демид Карпович отримали право власності на Сільчанщину, Милко Бивалкевич – на Кувечицьку землю з островом Смоліголовою, ур. Воротець та

Семеничим борком, Данило Глібович Пероцький – на Пероцьку землю з островом Туричі та Чарничіною дібровою, Василь Семенович Неданчицький – на Пенезеївщину, Остап Юшкович – на Голенищовщину, Богдан та Лашко Ріпчичі – на Пероцковщину (співвласниками були Богуш Жоглін та Даничі) та діброву біля Кривиць, Скугар Логвінович – на Обиймецьку землю, а Федько Антонович – на Погорільщину та Олексіївщину. Зазначалось, що «з котрих земель вишеписаных каждый з них к своей службе нашей военной коня ставит» [6, с. 95–96; 7, с. 26–27; 8, с. 228]. О. Яблоновський зауважив, що цей привілей фактично переводив любецьких бояр у зем'янський стан [9, с. 664–666].

30 липня 1571 р. грамоту Сигізмунда II Августа отримали «зем'яни замку любецького... на владение землями их отчизные которые здавна уживали и службу военную служивали». Щонайменше троє з них вже фігурували у привілеї від 13 березня 1571 р. Зем'янин Богуш Жоглін здобув підтвердження права власності на частину Пероцковщини та Сірхівської «роспаші», родина Даничів затвердила за собою права на Смоличівку (сучасне с. Смолиголівка) та частину Сірховщини, а Кіндрат та Данило Даничі окремо за собою ще й Творичівський ліс, зем'яни Ріпчичі та Ждановичі здобули право власності на Погариську землю [10, арк. 74–75 зв.].

Ці королівські грамоти були надані любецькій шляхті під час проведення вального коронного сейму у Варшаві. 13 березня 1571 р. грамоту отримало чотирнадцять зем'ян, а 30 липня – сім. Зазначалося, що необхідність підтвердження прав на володіння маєтностями була пов'язана з втратою автентичних оригіналів: «а иж листы и привилей, которые на тыя земли свои отчизные мели, от неприятеля нашего московского з маєтностями их забраны, а ишие за погорением от огня в них зостаты не могли». Причому, за частину родин, що втратили свої документи, згідно положень Литовського Статуту поручався любецький староста П.Сапега [6, с. 95–96; 7, с. 26–27; 8, с. 228]. Про це йшлося у багатьох привілеях, наданих любецькій шляхті у 1571 р. Сигізмундом II Августом. Крім того, шляхта заносила тексти привілеїв до актових книг міських урядів, передусім – до київських. Надалі, під час проведення королівських ревізій Любецького староства у першій половині XVII ст., любецькі бояри та зем'яни пред'являли люстраторам як оригінали привілеїв, так і копії – витяги з актових книг.

Привілей короля, наданий того ж таки 13 березня 1571 р., пред'явила велика група любецьких зем'ян під час проведення королівської люстратрації у 1616 р. Згідно привілею, родина Сірховських отримала «право вечне» на Сірховщину та Гавриловщину, Логвіновичі – на Обиймецьку землю, Юшковичі – на Голенищовщину, Карповичі – на частину Сільчанщини, Антоновичі – на частини Погариської та Олексіївської земель. Захличі підтвердили шляхетські права на Биковщизну, нащадки Семена Неданчицького зем'яне Семеновичі – на Пенезеївщину [5, арк. 184–185; 11, с. 87]. Цей же документ пред'являвся люстраторам ще не один раз – спільно у 1622 та 1629 рр. [5, арк. 224; 11, с. 123; 12, арк. 31–54] і окремо родинами Сірховичів та Семеновичів (Неданчицьких) 1636 р. [5, арк. 388; 11, с. 197].

Матеріали королівських люстрацій містять й інші посилення любецької шляхти на пожалування Сигізмунда II Августа. Землі на «воєнному праві» були надані боярам Демитровичам (на «служби» у Лесичах (Лежичах) і Хрековичах), Васильєвичам, Кузнецовим, Милковичам та Морашкам – на різні частини Кувечицької землі. Маслоличі разом з Кисловичами здобули право на володіння частиною Шерховщизни та Харабурдовщини, Савичі й Тарасевичі – на різні частини Сільчанщини і Хімінщизни, зем'яни Петрушевські – на Катєжинську землю, родина Козлів – на Газеницьку землю, Кононовичі – на Обиймовщину, Филімоновичі – на Жердянщину та ін. Сигізмунд II Август упривілеював Малісовичів (Масловичів ?), що отримали «воєнне право» на Моравинську землю. Зем'яни Ружичі здобули

шляхетські права на Захоловщину (Заостровщину), родина Гришичів – на частину Неданчицької землі та Стоборовщизну, бояри Чемериси отримали право на Пісочну (Пісчану) землю, Теремичі – на Ждановщизну (неподалік с.Кувечичі), бояри Счиковські (Щуковські ?) – на Голенищовщину, а Лиховидовичі – на Сільчанщину [5, арк. 185-188, 222–223, 225–227, 387, 390, 395, 398; 11, с. 88-93, 122–126, 196–206]. Вже згадані бояри Милковичі отримали право власності і на Кувечичий «грунт» (с. Кувечичі на р.Свішні), Більдянський острів (Будлянщину), Смоліголову (с. Смоличівка), Сірховщину (с. Шерхове біля Брехунів) та «урочище» над р. Пакулькою [5, арк. 188, 223; 11, с. 92–93, 122–123].

Боярин любецького замку Васко Климович отримав від Сигізмунда II Августа «за правом вечним» частину Розсудівської землі, яка мала три «служби» із зобов'язанням «острог меский робить і поправовать» [5, арк. 186; 11, с. 89].

1571 р. Сигізмунд II Август надав боярину Василю Кривопиші з «другими обывателями замку Любецкого» маєтності у с. Неданчичі [5, арк. 388–389; 11, с. 197–198; 13, с. 639]. На сеймі у Варшаві 1571 р. король звільнив бояр Кувечичів від усіх повинностей, крім виїзду на військову службу [7, с. 27; 8, с. 228; 11, с. 93; 14, арк. 14]. Як слушно зауважив О.Яблоновський, внаслідок отримання цієї королівської грамоти Кувечичі з боярської верстви перейшли у зем'янську [9, с. 664–666].

Королівське підтвердження на права і маєтності було надане і родині Болотовичів-Кувечинських, що у 1622 р. пред'явили ревізорам привілей Сигізмунда II Августа, наданий «на конфірмації у Варшаві» 1571 р. Король звільнив їх від «усіх повинностей, залишивши лише військову службу» [5, арк. 227; 11, с. 126].

Родини Масловичів та Семаковичів пред'являли люстраторам привілей Сигізмунда II Августа на Щуровщину (Щуковщину?) та Моравельщину, у якому король підтверджував старовинне пожалування на ці землі любецького державці О.Гаштольда (1516–1542 рр.) [5, арк. 225–226; 11, с. 125].

1571 р. половина с.Антоновичі була визнана «вотчиним володінням» шляхтичів Юскевичів-Красковських [14, арк. 127]. Сигізмунд II Август надав цій родині також «остров обрубний Красная гряда» (с.Красковське), яким вони володіли разом з Богушами [6, с. 100; 15, арк. 43]. Відповідно, інша гілка цієї родини – шляхтичі Юшкевичі-Красковські отримали частину Голенищівської землі [15, арк. 40–41; 16, арк. 745 зв.].

Бояри Злоби отримали грунт Погорільській з селищем Погорище [17, с.301]. Крім того, за даними О.Яблоновського, за королювання Сигізмунда II Августа здобули земельні володіння бояри та зем'яне Жиховидовичі, Ружичі, Феремичі, Юцовичі, ймовірно Ворошильські та Силичі [9, с. 639; 18, с. 35]. Серед пожалувань Сигізмунда II Августа історик називав Снятинську землю (с.Снятин ?) на Суховирському «острові», Котченську землю з с.Гальково (Галків) біля Любеча та боярські землі Яриловичі (у дельті річок Сож та Немильна) [19, с. 266]. У привілеї Стефана Баторія 1579 р. шляхтичу Олехновичу на с.Яриловичі зазначалось, що це пожалування він отримав від Сигізмунда II Августа [20, арк. 197–197зв.].

На привілеї Сигізмунда II посилалися 1616 р. власники частини Голенищовщини зем'яни Данило та Григорій Демидовичі та Логвіновичі, власники Обиймовщини. Разом з ними привілей на землю Погариську та Малинівську отримали зем'яни Антоновичі [21, арк. 49–49 зв.].

Але далеко не усім родинам вдалося набути королівських пожалувань із затвердженням прав на маєтності. Дехто, навпаки, втратив їх. Це стосується зокрема, Більдих, що втратили Більдянський острів (Будлянщину) [7, с. 26]. Під час проведення поборового реєстру 1571 р. частина боярства (головним чином бояри-слуги), позбавлялась земельних володінь, оскільки шляхетські права визнавалися лише за наявності королівських чи старостинських грамот. У разі їх відсутності шляхтич автоматично переходив до нижчих прошарків суспільства (селянства, козацтва чи

міщанства) [22, с. 33–44]. Зубожіння дрібної шляхти зумовлювало її появу у козацьких лавах. Починаючи з 70-80-х рр. XVI ст., любецькі бояри стали одним із джерел поповнення козацьких лав. Ймовірно, землі втратили й родини бояр Любечан, Кривковичів та Квіткових, представники яких, занесені до реєстру низових (запорозьких) козаків, брали участь у поході на Москву 1581 р. [23, с. 154–157, 159–164]. Одним із сотників С.Наливайка у 1596 р. був Козловський [22, с. 207], вочевидь, представник любецької боярсько-зем'янської родини Козлів (Козловичів, Козловських).

Аналіз королівських привілеїв Сигізмунда II Августа 1571 р. наданих шляхті Любецького староства свідчить, що досить значним залишився прошарок боярства, зобов'язаного військовою службою «конно» під проводом любецького старости, сплатою податків та виконанням певних служб на вимогу замкової адміністрації. Причому, на один «остров» чи «землю» припадали зазвичай дві-три родини, а, наприклад, на Сільчанщину та Більдянщину – по чотири, на Сірховщину та Кувечицький острів – по вісім. Лише незначна частина любецького боярства та зем'яни-ленників здобула вищий зем'янсько-шляхетський статус.

Список источников и литературы

1. Яковенко, Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перегл. і випр. / Н. М. Яковенко. – К. : Критика, 2008. – 472 с.
2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. – Мінск: «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1989. – 573 с.; іл.
3. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДІАК України), Ф. 1235, Оп. 1, Спр. 1095, Грушевський А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI ст. Старина и борьба за старину. Друкарський примірник, видання 1918 р. (1918 г.), 140 Арк.
4. Антонович, В.Б. Содержание актов об околичной шляхте / В.Б. Антонович // Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – 1867. – Ч. IV. – Т. I. – С.1–62.
5. ЦДІАК України, КМФ-15, Оп. 1, Спр. 303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), 497 Арк.
6. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 5. Губернский город Чернигов. Уезды : Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов : Земская типография, 1874. – 446 с.
7. Каманин, И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668) / И.М. Каманин // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1894. – Кн.8. – Отд. III. – С. 3–29.
8. Акты об украинной администрации // АЮЗР. – 1907. – Ч. VIII. – Т. V. – III с. + 560 с.
9. Jablonowski, A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Zrodla dziejowe. – Т. XXII. / A. Jablonowski – Warszawa : Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s.
10. ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.192, Волинська метрика. Книга РМ 2 (1569 – 1572, 1574 pp.), 204 Арк.
11. Lustracya Dybr Kryla JMci w wojewydztwach trzech : Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leiNecych // Īrydia dziejowe. – Т.V. – Warszawa : Skiad giowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – S. 1–226.
12. Люстрація Любецького та Лоевського староств (1629 р.) // ЦДІАК України, КМФ. – 15, Оп. 1, Спр. 39, Документи из архивов Польской Народной Республики (1629 р.), Арк. 29–74.

13. Jablonowski, A. Lustracyu Krylewszczyzn ziem Ruskich : Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku // *Źródła dziejowe*. – T.V. / A. Jablonowski – Warszawa : Druk Jana Cetty (Senatorska, №28), 1877. – С s. + 644 s. + 32 s.
14. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), Ф. 86, Оп. 1, Спр. 28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), 305 Арк.
15. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі, Ф. 1343, Оп. 17, Ч. 2, Спр. 4654, Дело о дворянстве рода Богушей (1850 г.), 78 Арк.
16. ЦДІАК України, Ф. 57, Оп. 1, Спр. 6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 pp.), 1898 Арк.
17. Миллер, Д.П. Архивы Харьковской губернии / Д.П. Миллер // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Т. 2. – Ч. 1. – Харьков : Типо-Литография «Печатное Дело», кн. К.Н. Гагарина, 1902. – С. 301–320.
18. Jablonowski, A.W. Pisma. T.III. Ukraina. / A. Jablonowski – Warszawa : Sklad glowny w księgarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s.
19. Яблоновский, А.В. Левобережная Украина в XV–XVIII ст. Очерк колонизации / А.В. Яблоновский // Киевская Старина. – 1896. – № LIII. – Май. – С. 249–267.
20. ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп. 1, Спр. 216, Волинська метрика. Книга РМ 5 (1576–1586, 1588 pp.), 384 Арк.
21. ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп. 1, Спр. 207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 pp.), 139 Арк.
22. Леп'явко, С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С. Леп'явко – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 288 с.
23. Jablonowski, A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / *Źródła dziejowe*. – T.XX. / A. Jablonowski – Warszawa : Sklad glowny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – 289 s. + 185 s. + XXXI s.

УДК 94(438):355.42 «16/17»

А.П. Шиляев (Гомель)

ТАКТИКА ПОЛЬСКОЙ АРМИИ В КОНЦЕ XVI – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII в.

В данной статье рассматривается тактика, применявшаяся военными деятелями Речи Посполитой в период ее преобладания в Восточноевропейском регионе, определяются сильные и слабые стороны польской техники боя и ее основные отличия от тактики, применяемой в это время в других странах.

История развития польских вооруженных сил в конце XVI – начале XVII в. является весьма важной темой не только для истории Польши, но и для всего Восточноевропейского региона. Созданная в 1569 г. Речь Посполитая заняла место среди крупнейших и наиболее влиятельных государств этого региона. Государство это состояло из двух относительно самостоятельных частей Великого княжества литовского и собственно Польши или короны. Несмотря на то, что представители ВКЛ стремились к независимости во внутренних делах и равноправию в управлении Речью Посполитой, ведущая роль в этом государстве принадлежала все-таки Польше. Рубеж XVI–XVII вв. является периодом военно-политического преобладания Речи Посполитой над своими соседями. Преобладание это было достигнуто в первую очередь благодаря вооруженным силам. Следовательно, уровень развития польской армии, ее тактика, организация и вооружение, влияли на всю армию Речи Посполитой, а она в свою очередь являлась основным фактором превосходства в данном регионе.